

Persze lehetséges más olvasat is. Korábban Todorovát egyértelműen pozitívabban ítéltem meg, mint Edward Saidot, ugyanakkor ez nem zárja ki, hogy esetleg hasonló sorsra jussanak. Fentebb hivatkozott kötete második kiadásához írt utószavában Said mély döbbenettel állapítja meg, hogy könyvének olvasói – akár pozitívan, akár negatívan ítélték azt meg – az *Orientalizmust* egy „Nyugat-ellenes könyvként”, az eddig megvetett, politikailag, gazdaságilag és kulturálisan kizsákmányolt Keletet, az Orienset öntudatra ébresztő műként értelmezték, állítólag szerzője szándékai ellenére. Mint utaltam rá, Todorova könyvét is lehet ily módon a kortárs Nyugat-kritika aprópénzére váltani. Pedig kár lenne érte.

Dupcsik Csaba

Valóságváltozatok

Romániai Magyar Évkönyv 2000. szerk. Bodó Barna, Szórvány Alapítvány-Polis, Temesvár-Kolozsvár, 284.

A recenzens zavarban van. Egyrészt azért, mert az ismertetendő könyv összeállításában maga is részt vehetett volna, de a megvalósításban hitetlenkedve nem segített. Másrészt könnyen abba a hibába eshet, hogy vágyhorizontja nyomán olyan dolgokat kér számon, amelyet „a tapasztalatok világában” nem is lehetne teljesíteni. A felkérést mégis elfogadtam, mert bántott a kötet erdélyi visszhangtalansága, zavart, hogy azok akikkel a kezdeményezésről szót váltottam általában egy-egy rosszindulatú megjegyzést tettek. A határon túli magyarság problémáival foglalkozó kutatók között nincs szakmai párbeszéd, nincsenek komoly szakmai viták és ennek köszönhetően nem alakult ki elfogadott fogalomrendszer, szakmai közösség. Ezt támasztja alá az évtized legjelentősebb kisebbségtörténeti vállalkozásának szlovákiai visszhangtalansága, a viták hiánya a decemberi, komáromi kisebbségkutató konferencián (és az, hogy senki nem vállalta, hogy erről egyáltalán írjon) vagy a Regiolist vérszegény vegetálása.¹ A kioktatónak tűnő hangvételtől is félek, de talán épp e kötet szerkesztőinek nem kell magyaráznom elkötelezettségemet és habitusomat. Abba a hibába sem szeretnék

esni, hogy tudományos kritériumokat kérjek számon. Itt nem egy tudományos kutatásról van szó, hanem egy olyan munkáról, amelytől elvárható, hogy a meglévő kutatási eredményeket szakszerűen és problémaorientáltan felhasználja. Azoknak akik eddig nem vették kézbe e kötetet kritikám sem spórolja meg ezt, minden bíráló szó ellenére az erdélyi magyar önismeret öszszefoglaló alapkönyvről van szó.

Először az évkönyvet szeretném elhelyezni a szakirodalomban, majd az utóbbi évtized kutatási, szemléleti eredményeinek felhasználásával vizsgálom az összeállítást. Végezetül a kötet kapcsán az erdélyi magyar tudásmegjelenítés néhány jelenségére utalok.

A határon túli magyarságról készült 1989 előtti helyzetjelentések a politikai figyelemfelkeltés szándékával, az adatgyűjtésre koncentráló leíró módszerrel készültek.² A kilencvenes években elsősorban a tájékoztatás, felvilágosítás szempontjából váltak fontossá az áttekintések. A HTMH, a pozsonyi Nemzetiségi Dokumentációs Központ, a különböző vajdasági évkönyvek és a kárpátaljai honismereti kiadványok próbálták ezt az igényt kielégíteni.³ Erdély vonatkozásában a különböző címtárakat, a regionális kicsoda? két kiadását és az RMDSZ legutóbbi kongresszusára megjelent, elsősorban politikai jellegű tanulmányválogatást lehet megemlíteni.⁴ Ezekben a kiadványokban az a közös, hogy nem pusztán helyzetjelentést adnak, hanem az egyes országok magyar szféráinak intézményesített képét adják. Megkonstruálják azt a magyar (élet)világot, amely a hétköznapi szintjén az adott ország társadalmi, politikai, mentális szerkezetén belül működik. Kiemelik és megjelenítik ezeket a magyar szerkezeteket, legyenek azok intézmények vagy tematizált problémák.

Az erdélyi magyar szakirodalomban a Bodó Barna által előzményként ismertetett három vállalkozáson túl (Erdélyi Magyar Évkönyv 1918-1929; *Metamorphosis Transylvaniae ... 1918-1936*; Erdélyi Magyar Évkönyv 1937) hangsúlyozni kell, hogy a korszak kisebbségkutatását alapvetően az adatgyűjtés határozta meg. Jellemző módon a legfontosabb kisebbségpolitikai folyóirat, a Jakabffy Elemér szerkesztette *Magyar Kisebbség* 1934-ben megjelent repertóriumának is a következő címet adták: *Adatmutató a nyelvi, faji és vallási kisebbségek jogi, politikai, kulturális és gazdasági helyzetéről, különös tekintettel a magyar kisebbségekre.*⁵ A két világháború között az adatgyűjtés, helyzetjelentés egyaránt irányult a saját társadalom önképének megalkotására, közvetítésére, valamint a kisebbségvédelemi munkában való alkalmazására.

Tanulságos, hogy ehhez a munkához akkor sem állt rendelkezésre intézményes háttér Erdélyben. Az első Erdélyi Magyar Évkönyvet létrehozó Juventus Iroda próbálkozott egy adatgyűjtő, szakanyagokat előkészítő háttérintézmény létrehozásával, a Nagyszebenben működő német Kulturhivatal mintájára, de a budapesti hasonló intézmények, az Államtudományi Intézet, Népies Irodalmi Társaság árnyékában ezt nem tudták megvalósítani.⁶ Ha végigtekintünk az erdélyi magyarság egész élethelyzetét tárgyaló összefoglaló munkákon az látjuk, hogy mindegyik konstrukcióban ott van a kisebbségi helyzet kezelésére szolgáló üzenet, stratégia. Tehát a leírás, a saját társadalom öntudatosítása, és a kisebbségpolitikai útkeresés változó hangsúlyokkal, de mindig együtt jelent meg ezekben a munkákban. Osváth lexikona a transzilván polgári világot közvetíti.⁷ Szász Zsombor Erdély különállását és etnikumainak együttes kiszolgáltatottságát taglalja, az új államkeretekben belül.⁸ Sulyok-Fritz már említett *Erdélyi Évkönyve* az erdélyi magyarság politikai és társadalmi „szervezetéről” beszél.⁹ Mikor az intézményrendszert írja le, a társadalom intézményes megszervezését szorgalmazza. A Győri Illés István szerkesztette *Metemorphosis Transilvaniae* a gazdasági növekedés, a Románián belüli egyéni integráció lehetőségét sugallja.¹⁰ A Kacsó szerkesztette évkönyv már nem csak az intézményeket és a „fent” világot, hanem a szélesebb „dolgozó tömegeket” is beveszi az önképbe.¹¹ A *Magyar Kisebbség* c. folyóirat a nemzetpolitikai küzdelmekben a történelmi példákat, a nemzetközi kisebbségvédelem követelményeit, majd a harmincas években egyre inkább a társadalom önszerveződését helyezte előtérbe. A visszacsatolás után, az előző évtizedekről született munkák közül Mikó Imrénél a magyar társadalom egysége és stabilitása a kulcskérdés, Ligeti Ernő – mentalitástörténetnek tekinthető – irodalomtörténete a kulturális kérdéseket és a kultúraszervezést állította a középpontba.¹² Teleki Pál és Rónai András nagy összefoglalója Erdély gazdasági, földrajzi együvértartozását bizonyította, és az 1918 előtti Magyarország liberális, Románia diszkriminatív nemzetiségi politikájára helyezték a hangsúlyt.¹³ Ez utóbbi összehasonlító érvrendszer alapján dolgozta fel az 1868-1940 közti erdélyi nemzetiségpolitikai viszonyokat Bíró Sándor.¹⁴ Nagy Lajos átfogó jogi elemzése pedig a kisebbségi szempontból diszkriminatív romániai jogrendszert világította át, ezzel mutatta be a román nemzetpolitika kizárólagosságra való törekvését. Az 1944 utáni korszakban, csak a nyolcvanas évek elején jelent meg egy összefoglaló munka, Koppándi Sándor szerkesztésében „a romániai magyar

nemzetiségről, a román néppel való együttélésről, a közös társadalomfejlesztési tevékenységről”.¹⁵ Az elkeményedő Ceaușescu-korszak nemzetiségpolitikai egyenlőség ideológiájának közvetítésén túl a kötet tanulmányai az egyes tudományterületek, az oktatás, művelődés, művészeti élet magyar nyelvű eredményeit tekintették át. A könyvben – a közös múlt és jövőkép hangsúlyozása mellett – az intézményrendszer kérdése teljesen háttérbe szorult. Ez a probléma (az intézményesültség leépítése és a román nacionalizmus kizárólagosságra törekvése) áll ellenben Tóth Sándor erdélyi jelentésének középpontjában.¹⁶ A Magyarországon készült ún. Medvetánc jelentés az intézményhiányt és az emberi jogi problémákat – a lehetőségekhez mérten – már színvonalas tudományos apparátussal próbálta feltárni.¹⁷ Ezt fejlesztette tovább a *Hetven év* c. kötet.¹⁸ A leíró (a történelem az, ami megtörtént) megközelítésnek ez a könyv a legkomolyabb teljesítménye. Ez egyben azzal járt, hogy a stratégiát tekintve itt már nincs üzenet, annál is inkább, mert Magyarországon és eredetileg nemzetközi tájékoztatásra készült.

1989 után a *Romániai Magyar Évkönyvhöz* hasonlóan átfogó munka nem készült. Egyedül a *Útközben* c. kötetet érdemes megemlíteni, amelyben a romániai magyar elit kisebbségpolitikai útkereséséről kaphatunk keresztmetszetet, lényegében az önkormányzati jövőkép jegyében.¹⁹ A *Romániai Magyar Évkönyv 2000* az általam ismert romániai magyar összefoglalók közül a leginkább ideológiamentes munka. Nem rágja szájba az üzenetet, többféle alapállást és nyelvet szólaltat meg. (*A legelütőbb megfogalmazásában, Bakk és Csúry tanulmánya.*) A kötetnek két vezérfonala van. Az egyik az euroatlanti integráció problémája, illetve Románia teljesítménye az európai elvárások vonatkozásában. Ezzel a témával nyit a kötet (Bodó Barna: *Románia 2000*) és az Európai Unió országjelentésével zárul. A másik fonál az önálló erdélyi magyar társadalom konstrukciója. Egyrészt alapvetően a szerkezet felvázolására törekszik és sokkal kevésbé az intézményes működés bemutatására. Másrészt a kötet – az évtized kisebbségi irodalmában általános – romániaiságtól való távolodást folytatta, miközben az önképet is korrigálják. A romániai magyar elit nyolcvan éves történetét sokféleképpen, így mint a romániaisághoz való változó viszony történetét is felfoghatjuk. Hiszen miközben (a kisebbségi) ember nap mint nap egy magyar nyelvi és kulturális világot (is) használ, addig a „feltételezett” magyar közösség élete a romániai – a magyartól eltérő meghatározottságú – életviszonyok között zajlik. Románia mint jogi és intézményi keret szinte minden részanyag kulcské-

dése. A kötet írásait végigolvasva a kisebbségi magyar társadalom intézményes működésének és a romániai viszonyok ütközésének, kihívás/válasz rendszerének folyamatát tekinthetjük át. Épp ezért nagyon hiányzik egy áttekintés Románia magyarságpolitikájáról. A szakirodalomban erre már volt kísérlet.²⁰ De lehet, hogy a szerkesztők azért sem próbálkoztak ezzel, mert akkor más látászögeket is meg kellene vizsgálni: a budapesti kormányzatok Erdély/magyarság politikája; a romániai magyar kisebbség és a nemzetközi erőviszonyok, illetve a jogi keretek átalakulása. (Most itt egy lábjegyzetben bibliográfiai adatokat kellene megadnom. Ha konkrét anyagok e témában még nem is készültek el, de léteznek olyan diplomamunkák, amelyek szerzőit ezekre a kérdésekre rá lehetne állítani.)²¹

A legérdekesebb önkép-korrekcióra a kötet társadalmi adottságokkal foglalkozó tanulmányaiban került sor: Veres Valér a regáti román bevándorlás tételét korrigálta azzal, hogy kimutatta a belső erdélyi és szomszéd megyei migráció döntő súlyát; Farkasné Imreh Mária a magyar vállalkozókról írva bizonyította, hogy e tekintetében is alulreprezentált a magyarság. Ugyanezt tette a magyar civil társadalom tekintetében Somai József, azt is beismerve, hogy ez az intézményrendszer alapvetően az Illyés Alapítvány támogatásával képes működni.

Bodó Barna, a kötet szerkesztője bevezetőjében a romániai magyarság helyzetének általános és teljes körű felmérésére helyezte a hangsúlyt. Ezt az évkönyvben öt részre tagolva oldották meg: politikai, nemzetpolitikai problémákat áttekintő tanulmányok; népesedési, migrációs folyamatokat, a helyi társadalom pénzügyeit, a vállalkozói szektort, vállalkozást vállalkozásfejlesztést, a civil szférát áttekintő írások; a magyar nyelvű oktatás és művelődés problémáinak összefoglalása; tanulmányok kiemelten fontos kérdésekről; kronológia és dokumentumok.

Az összeállítás néhány anyagát leszámítva (kronológiák, Dáné Tibor Kálmán: Művelődési életünk 1999-ben, Matekovis Mihály: Szoborpark Aradon) alapvetően az utóbbi tíz év folyamatait kívánták összefoglalni. Talán bölcsőbb lett volna a címben nem a 2000-es évet feltüntetni (bár a mintaadónak tekintett *Magyarország politikai évkönyve* esetében is ez a szokás), hanem a Fritz-Sulyok példáját követve, 1989-1999-et feltüntetni. Annál is inkább, mert az „év eseményével”, a választásokkal nem foglalkozik a tavalyi év első felében megjelent kötet. A tíz éves távlatlalt természetesen leg az aktuális mélyfúrásokkal szemben az áttekintő jelleg került előtérbe.

A kötetben megjelent írások egy része ebben a formában vagy módosítva már máshol publikálásra került, erre a Sorbán Angella tanulmányát leszámítva (*Az erdélyiségről*) utalást nem találtam.²² A felkért szerzők döntően hozott anyagból készítették el írásukat és nem új kutatások eredményeit ismerhetjük meg. A problémát nem abban látom, hogy egy-egy szakértő meglévő ismereteit közölte, hanem abban, hogy a szerkesztő és munkatársai (Bakk Miklós, Somai József) nem léptek fél nagyobb szakmai következetességgel és rendszerességgel. Durván fogalmazva: nem az erdélyi magyarságra vonatkozó ismereteket gyűjtötték, hanem a meglévő ismeretekkel gazdálkodtak, inkább tudás megjelenítésről és nem tudás termelésről van szó. Ez egyáltalán nem baj, csakhogy kis odafigyeléssel még komolyabb előrelépésre is sor kerülhetett volna. Olyan dolgokról van szó, amelyet mint kitűnő szerkesztőknek és a szakirodalomban járatos embereknek (ezt a recenzens őszintén így gondolja) észlelniük kell. (A szerkesztői bevezetőben jelzett két világháború közti előzmények nem válogatások, hanem az adott kötet számára írt anyagok voltak.)

A következőkben a jobb áttekinthetőség érdekében tematikusan csoportosítom észrevételeimet.

1. Több tanulmány szerzője megkerülte a szakirodalom egy részét, de ezzel együtt lényegi problémákat is kikerültek. Egyed Péter tanulmányában (*A magyar nemzet körvonalai*) a magyar nacionalizmus tanulmányok utóbbi tíz évének három kulcsteljesítményét kerülte meg, azzal, hogy Molnár Gusztáv, Kiss János és Tamás Gáspár Miklós nézeteire nem reflektált. Veres Valér a romániai magyarság népesedési viszonyait taglaló írásában a megyei adatok alapján 1992-2000 között a romániai magyarság fogyását 50 000 főben adta meg. E kérdésben a közvélekedés épp átalakulóban van: míg eddig a „de azért 2 millióan biztosan vagyunk” toposza kezd átmenni egy végveszélyt jelentő csökkenés hangulatba. Épp ezért lett volna fontos megnézni Vasile Ghețau népességkutató, egyetemi tanár tudományos előszámítását Románia nemzetiségi népességének alakulásáról,²³ amelyet a téma első számú magyar szakértője, Varga E. Árpád mintaértékűen mutatott be.²⁴ E szerint már 1996. január 1-ig meghaladta a magyar népesség csökkenése az 50 000 főt, 1992-2025 távlatában 360 000 fős csökkenésről beszélhetünk.

Ráduly Róbert a helyi közpénzekről írt tanulmányában nem használta fel a – képviselői státusza révén is hozzáférhető – különböző romániai regi-

onális, infrastrukturális, pénzügypolitikai vizsgálatok eredményeit.²⁵ Farkasné Imre Mária pedig Sorbán Angella- Kovács Éva kutatási eredményeit mellőzte a KAM vállalkozói tipológiájával együtt.²⁶ Gál Mária a romániai magyar sajtó viszonyait ismertetve utal Kuszálík Péterre, de arra már nem, hogy erről a témáról egy komoly bibliográfia készült összefoglaló tanulmánnyal együtt, amelyet Gál feltehetőleg használt, idézi, de nem ad bibliográfiai adatokat (147. o.).²⁷ Hadházy Zsuzsáról – aki a kötet egyik legszínvonalasabb összefoglalóját adta – sem tudom elképzelni, hogy az ún. Erdély-vita kapcsán ne találkozott volna Lőrincz Csaba írásával, amely a Magyar Kisebbség vonatkozó tematikus vitája utáni számában jelent meg.²⁸ Ez nem csak azért fontos, mert a Molnár Gusztáv által felvetett vízió legkeményebb bírálóiról van szó, hanem mert az érintett szerző ma a budapesti Külügyminisztérium kelet- és közép európai ügyekkel foglalkozó helyettes államtitkára. Csúry István tanulmányáról (*Királyhágómelléki Református Egyházkerület 1999-2000 között*) elmondható, hogy nem használja fel a Királyhágómelléki Református Egyházkerületre és a Tőkés Lászlóra vonatkozó kritikai irodalmat. De valójában nem ez a nagy probléma, sőt nem is az, hogy ezen az alapon miért nem tárgyalja a kötet a többi egyház helyzetét. Hanem sokkal inkább az, hogy Tőkés László, bibói értelemben vett „túlfeszült lényeglátó” szerepét – amely az utóbbi tíz év nagy közéleti és emberi drámája – nem járja körül. Magát a tanulmányt kakukktójásnak tartom a kötetben, nem elsősorban azért, mert nem illeszkedik a kulcsemények közé, és nem is azért, mert a nyelvezete és megfogalmazásai kerülnek a konkrétumok, hanem mert áttekintés, bemutatás helyett egyházpolitikai öngazolást olvashatunk, amely érvrendszere hitelesebb volna némi távolgáttartással.

2. A kötetből teljesen hiányzik néhány olyan kulcstéma, amely tovább differenciálhatná a romániai magyarságról alkotott képet. Bakk, Sorbán és Toró tanulmányát leszámítva a kötet anyagait végigolvasva az egységes magyarság képe bontakozik ki. Ha azonban nem csupán a konstruálás igényével közelítünk, hanem az „erdélyi magyar társadalom” mibenléte, működése felől nézzük meg a kérdést a tagoltság kérdése megkerülhetetlen. Ebből a szempontból az iskolai végzettségre, a foglalkozási struktúrára nézve Varga E. Árpád – igaz az 1992-es népszámlálás adataiból kiindulva – végzett vizsgálatokat.²⁹ A gazdasági és privatizációs potenciál tekintetében Hunya

Gábor, Réti Tamás vagy a temesvári Telegdy Álmos kutatásait lehetett volna felhasználni. A romániai magyarság településterületi, regionális tagoltságával kapcsolatban pedig a Csíkszeredában működő két csoport, valamint a miskolci és debreceni kutatóhelyek és a Kocsis Károly vezette társadalomföldrajzi kutatások eredményeit lehetett volna közvetíteni.³⁰

Ez a hiány – a recenzens valóságképe számára – nem csak azért fontos, hogy egy tagolt társadalomképpel szembesülhessen az olvasó, és nem csupán azért, hogy minél teljesebb legyen az áttekintés, hanem, hogy a jövőkép ne pusztán az önkormányzati nemzeti autonómiából álljon. Állítsuk fejről a talpára a dolgot: szembe kell nézni azzal, hogy hosszabb távon az erdélyi magyarság jövője döntően attól függ, hogy milyen munkaerőpiaci potenciállal rendelkezik. Ebből adódóan az önálló társadalmi intézményrendszernek nem csupán a kultúra újratermelése lehet a feladata, hanem az is, hogy a munkaerőpiaci, gazdasági pozíciók terén (humán erőforrások birtokában) „helyzetbe hozza” az erdélyi magyarságot.

3. Mint említettem a kötet egyik vezérfonala a magyar intézményrendszer áttekintése, az erdélyi magyar társadalom intézményi szerkezetének felmutatása. Ezt korrekt módon el is végezték a szerzők. De ebből még nem derül ki, hogy miként is működnek az intézmények. Pl. az iskolaügy szerkezete nem azonos a magyar nyelvű oktatás problémáival. Az utóbbi évtized romániai magyar közgondolkodására egyébként is jellemző, hogy az intézményteremtés és revitalizáció sodrásában megfelelnek a „soft-verekekről”, azaz mi is történik az intézmény falai mögött. Ez a fajta szemléletmód magában hordozza a „tartalom nélküli formák” világa felé való eltolódást. Ha a recenzensnek a romániai magyar kisebbség egymást váltó elit csoportjainak/nemzedékeinek történetében a közös pontokat kell számbavennie az elsők között jut eszébe a konstans küzdelem az előbb idézett szerkezeti probléma ellen.

Bodó Barna *Románia 2000* tanulmánya az európai integráció romániai reménytelenségéről szól. De nem tudjuk meg, hogy az egyre többet emlegetett konzociális modellben lát-e lehetőséget a szerző. Az euroatlanti integráció kapcsán, felelőtlen jóslatás nélkül vajon az EU határán lévő régiók várható buffer zóna szerepe, amely regionális fejlődéssel jár (pl. Nyugat-Dunántul, Szilézia) segítheti-e Erdélyt abban, hogy az etnikai törésvonalon túllépő regionalizmus indulhasson be, az ország regionalizációja érdekében?

Somai József a romániai civil szférát tárgyaló írása alapvetően a civil társadalmat mint szervezeteket értelmezte, és e vonatkozásban egy korrekt áttekintést adott ennek önszerveződéséről. Csakhogy megkerülte a romániai magyar civil társadalom funkciójáról folytatott vitákat.³¹ Meg sem említette a Soros Alapítvány illetve a nem magyarországi, transznacionális kapcsolatok szerepét. A tanulmány utolsó bekezdése megkerülhetetlenné tesz két kérdést: A romániai magyar civil társadalom funkciója a magyarországi erőforrások elosztása? A közalapítványi rendszeren és civil társadalmi csatornákon keresztül lehet-e biztosítani a romániai magyarság kulturális reprodukcióját, intézményi működését?

Az oktatásüggyel foglalkozó anyagok kitűnő áttekintések. A kötet legkellemeesebb meglepetése volt számomra Kötő József írása. Az utóbbi évek politikusi szerepben elhangzott előadásai, szövegei egyre üresebbek voltak. Most ellenben egy nagyon konkrét, lényegretörő anyagot közöltek tőle. Ő az aki a legszerveesebben helyezte el a magyar problematikát Románia politikai-társadalmi szerkezetének átalakulásában. (Az anyagot jól kiegészíti az év végén megjelent *Mérleg* c. RMDSZ kiadvány vonatkozó része.) Azt azonban hiányolom, hogy a felekezeti oktatás magánoktatásként való elismeréséről nem szólt. Ezt a kötet egy másik szerzője Vetési László veti fel (221.o.). Érdemes lett volna a szerkesztőknek épp e miatt szerzői korrekciót kérni.

A statisztikai és szabályozási áttekintésből azonban kimaradtak az erdélyi magyar közírásban, közvéleményben megjelenő nagy témák: a román nyelvoktatás problémái (idegen nyelvként, milyen tankönyvből, anyanyelvi vagy magyar oktató által), a közoktatás színvonalának romániai csökkenése, és a képesítés nélküli tanárok tömege a tömbmagyar területeken is. Ez utóbbi szinte tabu kérdésnek számít miközben a tanítói, tanári világ egzisztenciális ellehetetlenülése mellett a továbblépés legnagyobb rákfenéje. Lehetetlen, hogy Kötő József és Murvai László ne érzékelné a képesítés nélküli és a helyettes oktatói helyek nagy száma és a meghirdetett állások száma közti különbséget.³² Ezek a problémakatalógusba szervezhető példák legalább annyira meghatározzák az oktatásügyet, mint a nagy számok és vezérelvek. Ráadásul ezekben az ügyekben a kisebbségi magyar társadalom maga is léphetne.

A romániai magyar tankönyvek kapcsán Szatmári Bajkó Ildikó a külső feltételrendszerrel színvonalas leírást ad. Itt a megjelent magyar tankönyvek statisztikai áttekintése és elhelyezése elmaradt. A kötet egy másik írásában, Dávid Gyula fel is vetette, hogy a legfontosabb kiadói adatokat (Tanügyi és

Pedagógiai Könyvkiadó) nem sikerült megszerezni. Itt a működés felől nézve azt hiányoltam, hogy az erdélyi magyar pedagógus társadalom vitalitását megdöbbenő módon bizonyító Erdélyi Magyar Tankönyvtanács pályázatairól nem volt szó. Az intézmény indulásakor – amely azóta Kárpát-medencei Tankönyvtanáccsá, jelenleg pedig az Ábel kiadó alapjává vált – 200 tankönyvpályázat érkezett be, és évente 40-60 tankönyvet, segédkönyveket, egyetemi jegyzetet jelentetnek meg, igaz kis példányszámban. A budapesti Nemzeti Tankönyvkiadó sikertelen erdélyi szerepvállalásáról is jó lett volna olvasni.³³ Hiszen az úton útfélen hangoztatott magyar-magyar reintegráció kulcskérdése a normateremtés és az esélyegyenlőség biztosítása. S ennek más határon túli közösségekben egyik sikeres útja a helyiek által korrigált magyarországi tankönyvek bevezetése, illetve helyi tankönyvek készítése magyarországi módszertani segítséggel.

A leíró jelleg, a szerkezet és esemény mögöttség a legjobban Dáné Tibor összefoglalásából hiányzik. Ez az írás némileg átfedésben Somai József tanulmányával a romániai magyar civil társadalmat közművelődési központúnak tekinti, mondván a szervezetek döntően a kulturális identitás ápolására jöttek létre. Ennek tükré az (EMKE-RMDSZ ?) eseménynaptára. Ebben pedig döntően kulturális, művészeti rendezvényekről van szó. (Számításaim szerint a több éve megrendezésre kerülő események 30%-a néptáncbórák és népdalverseny, 15%-a kórustalálkozó, kb. 10% valamelyik településhez köthető napok és ugyanennyi a szavalóversenyek aránya.) Dáné számára – írása alapján – a közművelődés a (hagyományőrző és művészeti) rendezvények világa. És a mindennapok: csak készülődés a rendezvényekre? Dáné is jól tudja, hogy folyik e mellett nem látványosan a napi igényeket kielégítő szolgáltatói munka is. Pl. a teleházak, ismeretterjesztő rendezvények, szabadidős mozgalmak stb. Nem tudjuk, hogy ezek a rendezvények mennyiben érik el egy-egy helyi társadalom szélesebb rétegeit. Mennyiben funkcionálisak: egy-egy közösség kollektív élete intenzívítésének biztosítói?

A könyvkiadás és a média helyzetét tárgyaló anyagok az e vonatkozásban megjelent eddigi legjobb áttekintések, és a működés problémáit is érdeklően tárgyalják. Ez azonban már piaci világ, de a lényeges erőforrás-problémákat nemigen tárgyalják, nem foglalkoznak mélyebben a tulajdoni viszonyokkal és a magyarországi támogatások szerepével. Ki tudná jobban Dávid Gyulánál, hogy milyen hatással van a budapesti NKÖM támogatása az erdélyi könyvkiadásra? Gál Mária konkrétan is foglalkozik a honoráriu-

mok hiányával és annak hatásával. A tulajdoni szerkezet problémája itt már megjelenik, de a magyarországi támogatásokról, pl. az Illyés Közalapítvány vonatkozó alkuratóriumának döntéseiről, összetételéről már nincs szó. Gál áttekintéséből a nyilvánosság működéséről is tájékozódhatunk. A romániai magyar nyilvánosság felől közelítve érdemes lett volna a helyi, kisvárosi sajtóval többet foglalkozni, hisz a helyhatósági választások jól mutatták, hogy ezeknek a Székelyföldön a kábel tévékkel együtt milyen szerepük volt a politikai küzdelemben. Ebből a szempontból meg lehetett volna említeni az *Udvarhelyi Híradót*, és a gyergyói *Kis Újságot*, *Új Keletet*.

Csép Sándor rövid írása a romániai magyar televíziózásról és Gáspár Sándor kimerítő áttekintése a rádiózásról, olyan célzott írások, amelyek a romániai magyar társadalom önálló rádió és tv intézményeinek egész napos kiterjesztését tervezik. Itt sem világos – a piacgazdaság felől nézve –, hogy milyen finanszírozási háttérrel tervezik ezt megvalósítani. Ez azért fontos, mert egy kisebbségi párt társadalmi kontrollját a parlamenti és helyhatósági választások, a nyilvánosság, konkurens pártalakulatok vagy belső csoportok, illetve egy tőle függetlenül működő nemzeti tanács biztosíthatja. Ebből a szempontból kulcskérdés, hogy az erdélyi magyar média mennyiben lesz politikafüggetlenségű.

A tanulmány blokk a kötet legszínvonalasabb része. Mint már említettem, ebből egyedül Csűry István írása lóg ki témaválasztása, nyelvhasználat, módszertana miatt. A kiadvány számomra két leginkább életközeli írása is itt található. Matekovits Mihálynak az aradi 1848-as Szabadságszobor körüli diplomáciai és közigazgatási huzavona emblematikus esettanulmány az utóbbi négy év nagy nehezen kiküszkődött „magyar vívmányairól”.³⁴ Vetési László szórvány-oktatással foglalkozó írása pedig súlyos esszé a szokásként megélt etnicitás és a modernizáció konfliktusáról. Ráadásul a szerző missziós tudata sem az empátiáját, sem szakszerűségét nem torzította el. A kérdéskör szakirodalmában sajnos ritkaság számba megy az ehhez hasonló komplex megközelítés.

Toró T. Tibor már máshol is közölt anyaga az utóbbi évek egyik legmélyrehatóbb elemzése az RMDSZ „pártosodásáról”, kár, hogy nem reflektál a Reform Tömörülés eddigi útjára. Sorbán Angella az erdélyi magyarság önmeghatározásáról és értékrendjéről közölt, már korábban is publikált alaptanulmánya mintaadó abból a szempontból, hogy egy a társadalmat foglalkoztató kérdést milyen következetességgel jár körbe.

A két kronológia megjelentetése furcsának tűnhet, de jó szerkesztői döntés volt. Az újságcikkekre alapozott közéleti és a kisebbségpolitikai kronológia jól kiegészítik egymást.

4. A kötet anyagából stílusában és odamondogatásában Ráduly Róbert forráselosztással foglalkozó írása volt egyedül pongyola, a szerző indulatai legyőzték távolságtartását. Nem tudom, hogy volt-e a kötetnek végső korrektúrája? Ugyanis míg a kilencvenes években számomra az erdélyi könyvtermés fő hibájának a széteső oldalak tűntek (rossz ragasztás, a varrás megspórolása miatt), addig az utóbbi években egyre gyakoribb az újratördelés utáni korrektúrák hiánya. Itt is ez történhetett. Rengeteg olyan helyre került elválasztás, ahol annak semmi keresnivalója. Ez Dáné tanulmánya esetében a legzavaróbb. Egy súlyosabb problémának látom a szövegszerkesztős helyesírás-ellenőrzés eluralkodását. Talán ennek köszönhető, hogy – kevés kivétellel – a római számok (nem évszámok) után szisztematikusan nem tettek pontot?

Ez utóbbi bekezdés is tisztázhatja szándékomat: nem csak e kötetről, a szerzőiről és a szerkesztőkről akartam kritikát írni, hanem a magam válóságképével szerettem volna a látülethez hozzájárulni. A felsoroltak nem hibák vagy hiányosságok, hanem egy élethelyzet lenyomatai. Nagyon fontos vállalkozásnak tartom a Romániai Magyar Évkönyv megindítását.³⁵ A felvetések döntő része az elkészült kézirat korrigálásával, csendes beszélgetésekkel megoldható volna. Miközben írtam ezt a kritikát számtalanszor eszembe jutott, hogy szerkesztő és munkatársai, valamint a szerkesztő tanács tagjai leültek-e valaha a kész kézirat áttekintése után egymással a munkáról beszélgetni? Magam is szenvedő alanya voltam már jó néhányszor annak az erdélyi könyvkiadásban terjedő jelenségnek, hogy lassan telnek a hetek, hónapok, nem történik semmi, majd valami vészes határidő nyomán elindul a kapkodás, amikor már semmire nincs idő.... Ez is a válóság része.

Végezetül még egy metszetről kell szólni. Vajon kinek szól és kihez jut el ez a kötet? (No és ez a recenzio?) Budapesten két helyen lehetett beszerezni, Kolozsváron egy helyen árusították, de 2001 elején már itt sem tudtak a kötetről. A legnagyobb székelyföldi terjesztőhöz került 50 példány, de mivel ár nélkül érkezett, 2000 decemberében még nem kezdték meg az árusítását. Vajon egy erdélyi magyar középiskolai tanár, falusi tanító vagy e kérdések iránt érdeklődő, hogyan tud hozzájutni ehhez a kiadványhoz? Kit ér-

dekel ez ma? Erdélyi jelenség (?), hasonló a helyzet a *Magyar Kisebbség* c. folyóirat terjesztésével: személyes ismeretség, kuncsorgás útján lehet hozzájutni. Fontos ez? – vagy csak magunknak konstruáljuk valóságképeinket?

Várom a Romániai Magyar Évkönyv 2001-es kiadását.

Bárdi Nándor

JEGYZETEK

- ¹ *A (cseh)szlovákiai magyar művelődés története 1918-1998*. I-IV. köt., szerk. Filep Tamás Gusztáv, Tóth László, Ister, Bp., 1998-1999.; A Forum Intézet, a KAM és az MTA Kisebbségkutató Intézetének közös konferenciája volt az első alkalom, hogy a kisebbségkutatás helyzetéről szinte valamennyi érdekelt csoport részvételével rendeztek konferenciát (Ezredforduló, A tudomány jelene és jövője a kisebbségben élő közösségek életében) 2000. december 7., Komárom).
- ² *Szlovákiai jelentés*. A magyar kisebbség állapotáról. Előszó Borsody István, Magyar Füzetek, Párizs, 1982, 125.; Lázár György (Tordai Zádor-Tóth Sándor): *Jelentés Erdélyből*. 1977, 60, TLA Kv. 2845.; Tóth Sándor: *Jelentés Erdélyből II*. Dialogues Européens, Malakoff, 1989, 191.
- ³ *Beszámoló a határon túl élő magyarok helyzetéről*. HTMH, 1990, 112. TLA Kv. 1641.; *Magyarok a szomszédos országokban*. HTMH, 1993, 25. TLA Kv. 1727.; *Jelentés a szlovákiai/romániai/ukrajnai magyarok helyzetéről*. (Több nyelven, külön füzetekben) HTMH, 1998.; *A határon túli magyarság helyzete*. Auktor, Bp., 1998, 159.; *Jelentések a határon túli magyarság helyzetéről*. 1-8. füzet, HTMH, 2000; *Magyarok Szlovákiában*. NDC Évkönyv'93. Pozsony, 1993, 196.; Dupka György: *Kárpátalja magyarsága*. Honismereti kézikönyv. A Magyar Nyelv és Kultúra Nemzetközi Társasága – Anyanyelvi konferencia, Bp., 2000, 211.; *Sokáig éltünk némaságban*. A VMDK évkönyve 1991. szerk. Hódi Éva, VMDK, Ada, 1992, 367.; *Esély a megmaradásra*. A VMDK évkönyve 1992. szerk. Hódi Éva-Hódi Sándor, VMDK, 1882, 284.; *Vajdasági útkereső*. szerk. Gábrittyné Molnár Irén, Mirmics Zsuzsa, Magyarságkutató Tudományos Társaság, Szabadka, 1998, 334.;
- ⁴ *Ki kicsoda Aradtól Csíkszeredáig* 1. köt. szerk. Simon Anita, Tóth Mariann, Pallas Akadémia, Csíkszereda 1996, 343.; *Romániai magyar ki kicsoda ?* szerk. Stanik István, Kolozsvár, Scripta, 1997, 750. frissített változata 2000-ben jelent meg: *Útközben*. Pillanatképek az erdélyi magyar politika reformjáról. szerk. Bakk Miklós, Székely István, Toró T. Tibor, Pro-Print, Csíkszereda, 1999, 483.;
- ⁵ *Magyar Kisebbség* 1934. 17-19. sz. 473-580.
- ⁶ Bárdi Nándor: A Keleti Akció. In: *Magyarságkutatás 1995-96*. Szerk. Diószegi László, Budapest, 1996, 143-190. Magyarságkutatás Könyvtára XX.
- ⁷ *Erdélyi lexikon*. Összeállította Osváth Kálmán, Szabadsajtó, Oradea-Nagyvárad, 1928, 318
- ⁸ *Erdély Romániában*. Grill, 1927, Bp., 366.
- ⁹ *Erdélyi Magyar Évkönyv 1918-1929*. szerk. Sulyok István – Fritz László, Juventus, Kolozsvár, 1930, 272.

- ¹⁰ *Metamorphosis Transilvaniae*. szerk. Győri Illés István 1918-1936, Új Transzilvania, Cluj, 1937,
- ¹¹ *Erdélyi Magyar Évkönyv 1938*. szerk. Kacsó Sándor, Brassói Lapok-Népújás, Braşov/Brassó, 1937,
- ¹² Mikó Imre: *Huszonkét év*. Studium, Bp., 1941, 323; Ligeti Ernő: *Súly alatt a pálma*. Egy nemzedék szellemi élete. Kolozsvár, 1941, 280.
- ¹³ *Erdély*. szerk. Deér József, Magyar Történelmi Társulat, Bp., 1940, 283.
- ¹⁴ Bíró Sándor: *Kisebbségben és többségben*. Románok és magyarok 1867-1940. EPMSZ, Bern, 1989.
- ¹⁵ *A romániai magyar nemzetiség*. szerk. Koppándi Sándor, Kriterion, Bukarest, 1981, 5.
- ¹⁶ Tóth Sándor: *Jelentés Erdélyből II*. im.
- ¹⁷ Ara Kovács Attila-Dávid György-Joó Rudolf-Kőszegi Sándor-Nagy József-Tóth Károly Antal-Vásárhelyi Judit: *Jelentés a romániai magyar kisebbség helyzetéről*. In *Jelentés a határon túli magyar kisebbségekről*. Medvetánc, 1988, melléklet, 57-138.
- ¹⁸ *Hetven év*. A romániai magyarság története 1919-1989. szerk. Diószegi László-R. Süle Andrea, Magyarságkutató Intézet, Bp., 1990, 157.
- ¹⁹ *Útközben*. Pillanatképek az erdélyi magyar politika reformjáról i.m.
- ²⁰ Takács Ferenc: *Románia magyarságpolitikája 1989-1996*. RMSZ 1999. január 5-től a január 9-10-i számig folytatásban.
- ²¹ Gál Kinga és Kántor Zoltán diplomamunkái ígéretesek ebből a szempontból.
- ²² Bakk Miklós: *Regio 1999*. 2. 81-116; Sorbán Angella – Dobos Ferenc: *Nemzeti jellemvonások az erdélyi magyarság értékrendjében*. In *Kötődések Erdélyhez*. szerk. L. Balogh Béni, Alfadat-Press Kiadó, Tatabánya, 1999, 286-314.; Tonk Sándor: *Magyar Kisebbség 2000*. 1. sz. 110-118.; Toró T. Tibor: *Magyar Kisebbség 1999*. 4. sz. 153-164.; Vetési László: *Korunk 1999*. 10. sz. 9-21.
- ²³ Vasile Gheţău: *O proiectare condiţională a populaţiei României pe principalele naţionalităţi (1992-2025)*. *Revista de cercetări sociale* 1996. 1. sz. 77-105.
- ²⁴ Vasile Gheţău előreszámítása Románia nemzetiségeiről (1992-2025). *Hitel 2000*. 7. sz. 73-88.
- ²⁵ *Pl. Politici sociale în România 1990-1998*. Coordonator Cătălin Zamfir, Expert, Buc., 1999, 750;
- ²⁶ Sorbán Angéla-Kovács Éva: *A vállalkozás, mint cselekvés és létforma*. *Magyar Kisebbség 1999*. 4. sz. 249-269.; Bíró-Bodó-Gagyó-Oláh-Túrós: *Gazdasági elit a Székelyföldön*. In *Változásban*. szerk. Túrós Endre, KAM-Pro-Print, Csíkszereda, 1995, 153-186.
- ²⁷ Kuszálík Péter: *Romániai magyar sajtó 1989 után*. kézirat, 420., (EME-TLA megjelenés alatt.)
- ²⁸ Erdély a magasban? *Magyar Kisebbség 1998*. 2. sz. 326-338.
- ²⁹ Erdély magyar népessége 1870-1995 között. *Magyar Kisebbség 1998*. 3-4. 331-408.; A nemzetiségek iskolázottsága Romániában az 1992. évi népszámlálás idején. In Varga E. Árpád: *Fejezetek a jelenkori Erdély népesedéstörténetéből*. Püski, Bp., 1998, 277-297.